

*Umjetnička baština
ranog novog vijeka
u Rijeci, Hrvatskom
primorju i Istri*

NOVA ISTRAŽIVANJA I SPOZNAJE

Rijeka, 7. lipnja 2018.

Filozofski fakultet u Rijeci

dvorana 207, II. kat

Znanstveni odbor

prof. dr. sc. Nina Kudiš, izv. prof. dr. sc. Marijan Bradanović, doc. dr. sc. Damir Tulić

Organizacijski odbor

prof. dr. sc. Nina Kudiš, Marin Bolić, Mario Pintarić

Grafičko oblikovanje

Ivan Braut

Skup sufinanciraju

Sveučilište u Rijeci putem projekta *Umjetnička baština kasnog srednjeg i ranog novog vijeka u Rijeci, na Kvarneru i u Istri*

Filozofski fakultet u Rijeci

Umjetnička baština ranog novog vijeka u Rijeci, Hrvatskom primorju i Istri

NOVA ISTRAŽIVANJA I SPOZNAJE

Zaključni skup znanstvenog projekta *Umjetnička baština
srednjeg i ranog novog vijeka u Rijeci, na Kvarneru i u Istri*,
poduprijetog od Sveučilišta u Rijeci

Rijeka, 7. lipnja 2018.

Filozofski fakultet u Rijeci

dvorana 207, II. kat

Program skupa

četvrtak, 7. lipnja 2018.
dvorana 207

- 10:00 – 10:30   **Pozdravi i uvodna riječ organizatora:**
- izv. prof. dr. sc. Ines Srdoč Konestra, *dekanica Filozofskog fakulteta u Rijeci*
  - doc. dr. sc. Damir Tulić, *pročelnik Odsjeka za povijest umjetnosti*
  - prof. dr. sc. Nina Kudiš, *voditeljica projekta Umjetnička baština kasnog srednjeg i ranog novog vijeka u Rijeci, na Kvarneru i u Istri*
- 10:30 – 10:55   Marijan Bradanović
Još nekoliko novosti o projektu i okolnostima izgradnje savudrijskog svjetionika
- 10:55 – 11:20   Damir Tulić
Kasnorenesansna raspela u Istri, Kvarneru i Dalmaciji: kratka rekapitulacija i novi prijedlozi
- 11:20 – 11:40   pauza
- 11:40 – 12:05   Danijel Ciković
Biskupi, apostolski nunciji i dvije svete relikvije
- 12:05 – 12:30   Nina Kudiš
Venecijanci u Rijeci. Fortuna venecijanskih djela u riječkim zbirkama – dva paradigmatiska primjera
- 12:30 – 12:55   Margita Cvijetinović
Projekt "FRANKOPANSKO NASLJEĐE" - želje i mogućnosti
- 12:55 – 13:30   diskusija
- 13:30 – 15:00   pauza za ručak

- 15:00 – 15:15 Marin Bolić
Dvije slike iz Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka nastale prema djelima Bernarda Strozziya (1581. – 1644.)
- 15:15 – 15:30 Mario Pintarić,
Nepoznat inventar srušene crkve svetog Roka u Rijeci
- 15:30 – 15:45 Iva Kuljiš
Župna crkva svetog Jurja u Brseču: povijest gradnje i dogradnje
- 15:45 – 16:05 pauza
- 16:05 – 16:20 Antonella Vlaše
Slika svetog Luke iz župne crkve u Rukavcu
- 16:20 – 16:35 Sara Bačić
Giacomo Paronuzzi i restauratorski radovi na Trsatskoj gradini tijekom druge četvrtine 18. stoljeća
- 16:35 – 16:50 Dea Maržić
Prilozi opusu Giovannija Borrija na Groblju Kozala
- 16:50 – 17:20 diskusija

Sažeci

Pietro Nobile, *Savudrijski svjetionik*, započeo s radom 17. travnja 1818.
(fotografija: Renco Kosinožić)

Još nekoliko novosti o projektu i okolnostima izgradnje savudrijskog svjetionika

Arhivskim istraživanjem fondova razasutih u brojnim institucijama pronađeno je obilje dosad neobjavljene pisane i grafičke građe koje omogućava preciznu rekonstrukciju svih okolnosti planiranja i izgradnje savudrijskoga svjetionika u razdoblju od siječnja 1815. do travnja 1818. godine. Uz odavno poznato zanimanje bečkoga dvora, dio svojevrsnog kolektivnog sjećanja lokalne zajednice, za koje je pronađeno niz arhivskih potvrda, upozorava se na sasvim konkretne pripadnike tršćanske političke i gospodarske elite koja je poticala projekt te tršćansku i bečku znanstvenu elitu koju je projekt izgradnje zaokupljao.

Rasvjetljuje se važnost savudrijskog svjetionika kao prototipa, s nizom inovativnih rješenja preuzetih s atlantskih parnjaka ali i čvrstog utemeljenja njegova projekta na lokalnoj istarskoj no također i jadranskoj te mediteranskoj tradiciji. Nakon njega trebala je krenuti serijska izgradnja što se uz određeno zakašnjenje i dogodilo. Svojevrsni modularni princip gradnje, poput namjeravane izgradnje u seriji, također je bio zamišljen zbog smanjenja troškova. Arhitekt Pietro Nobile je kao projektant savudrijskog svjetionika inzistirao na skromnosti i izbjegavanju skupih rješenja, sve u duhu tradicije jozefinističkih ideja kasnog 18. stoljeća.

* Izlaganje je nastalo u suradnji s dr. sc. Deanom Krmcem (Humanistično društvo Histria/Società umanistica Histria/Humanističko društvo Histria, Koper/Capodistria)

Francesco Terilli i radionica, Raspelo, 1. četvrtina 17. st., crkva Domino, Dubrovnik

Kasnorenesansna raspela u Istri, Kvarneru i Dalmaciji: kratka rekapitulacija i novi prijedlozi

Lik raspetog Krista na križu jedan je od najučestalijih ikonografskih prikaza u kršćanstvu. Na istočnoj jadranskoj obali sačuvani su razmjerno brojni prikazi ove teme u vidu monumentalnih drvenih raspela koja su se nekada nalazila na korskim pregradama ili su bila postavljena nad gredu pod trijumfalnim lukom. I dok su ona iz druge polovice 14. i prve polovice 15. stoljeća relativno dobro poznata i o njima je dosta pisano, tek su recentna istraživanja pažnju usmjerila prema ranorenesansnim raspelima. Na našoj su obali ona mahom djela venecijanskih radionica druge polovice 15. i početka 16. stoljeća. No, o drvenim kasnorenesansnim raspelima zrelog 16. stoljeća gotovo da i nije pisano. Iznimku čine dva izuzetna raspela Andree Fosca (dokumentiran u Veneciji od 1566. do 1582.) u dominikanskoj crkvi u Starom Gradu te u franjevačkoj crkvi u gradu Hvaru.

Međutim, za nemali broj drevnih raspela iz zadnje četvrtine 16. i prve četvrtine 17. stoljeća, a koja se još uvijek čuvaju u crkvama Istre, Kvarnera i Dalmacije, zaslužan je kipar Francesco Terilli (Feltre, 1550. – Venecija, 1630.) odnosno njegova radionica i sljedbenici. Terilli je bio naročito poznat po izradi drvenih raspela, kako onih monumentalnih, tako onih namijenjenih procesijama ili pak onih za privatnu pobožnost. Upravo mu je ova „specijalizacija“ priskrbila nadimak *Francesco scultor di Christi*. Iako su o ovom kiparu talijanski povjesničari umjetnosti pisali u više navrata, njegova raspela na istočnoj jadranskoj obali do danas nisu sustavno istražena, niti se o njima opširnije raspravljalo.

Cilj izlaganja je, uz pregled dosadašnjih spoznaja, upozoriti na raspela koja se mogu pripisati Franciscu Terilliju i njegovoj radionici, a nalaze se u crkvama u Savudriji, Rijeci, Cresu, Šibeniku, Dubrovniku i Kotoru. Također, pokušat će se obrazložiti zašto upravo raspela ovog majstora čine kariku koja nedostaje u stilskom razvoju između kasnorenesansnih i baroknih raspela na Jadranu.

*Bista-relikvijar legionara Tebanske legije, prije 1625., Krk, katedrala Uznesenja Marijina
(snimio: D. Tulić)*

Biskupi, apostolski nunciji i dvije svete relikvije

Temeljem *Dekreta o zazivanju, štovanju i relikvijama svetaca...*, kult relikvija dobilo je novi snažan zamah nakon Tridentskog sabora. Tijekom 17. i 18. stoljeća kršćanski je svijet bio preplavljen moćima svetaca, a poglavito onima ranokršćanskih rimskih mučenika. Istočna obala Jadrana, iako tada granični prostor kršćanske i islamske Europe, nije bio iznimka. Tijekom ranog novog vijeka, poput drugih crkava na ovom području, katedrale triju povijesnih kvarnerskih biskupija, one u Krku, Osoru i Rabu, također su priskrbile brojne svetačke relikvije. U lokalnim okvirima ističe se *sanctuario* rapske prvostolnice, no brojnošću relikvija gotovo jednako su važne krčka i osorska riznica.

Među brojnim relikvijama koje se čuvaju u krčkoj katedrali nalaze se moći sv. Kordule, jedne od družica-mučenica sv. Uršule, i jednog od mučenih legionara Tebanske legije. Relikvije su pohranjene u dvjema lijepim drvenim polikromiranim bistama koje se prvi put spominju u zapisniku apostolske vizitacije zadarskog nadbiskupa Ottavijana Garzadorija iz 1625. godine. U riznici nekadašnje osorske katedrale, u tipološki istovrsnim relikvijarima, čuva se par relikvija istih svetaca, a nadbiskup Garzadori je zabilježio njihove relikvije i u župnoj crkvi u Cresu.

U izlaganju se prezentiraju rezultati recentnih arhivskih istraživanja, temeljem kojih se utvrđuju donatori i, donekle, provenijencija relikvija. Moći su u kvarnerske crkve dospjele s prekoalpskog područja posredovanjem krčkog biskupa i apostolskog nuncija u Luzernu, Giovannija della Torrea (1589. – 1623.), te Coriolana Garzadorija (1575. – 1614.), osorskog biskupa i apostolskog nuncija u Kölnu. Okolnosti donacija nisu u potpunosti rasvijetljene, no sve upućuje na to da ih povezuje visoki vatikanski diplomat i zadarski nadbiskup Minuccio Minucci (1596. – 1604.).

Girolamo Forabosco, *Glorifikacija Marcantonija Barbariga, podestata Chioggie*, 1667., Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka (fotografija: fototeka PPMHP Rijeka)

Venecijanci u Rijeci. Fortuna venecijanskih djela u riječkim zbirkama – dva paradigmatiska primjera

Usljed složene političke, gospodarske i prometne situacije, za riječke crkve tijekom 17. i 18. stoljeća gotovo da i nisu naručivane slike venecijanskih majstora. Iznimku čine djela Cristofora Tasche (Bergamo, oko 1661. – Venecija, 1735.) koji je uživao veliku popularnost među riječkim naručiteljima, nakon što je prvih godina 18. stoljeća svojim djelima opremio ljetnu blagovaonicu franjevačkog samostana na Trsatu. K tome, na oltarima ispod trijumfalnog luka augustinske crkve svetog Jeronima nalaze se pale ranije pripisivane Francescu Fontebassu (Venecija, 1707. – 1769.), a nakon toga Giuseppeu Dizianiju (Venecija, 1732. – 1803.), no čini se da i ovu atribuciju valjati revidirati. Na oltarima riječkih crkva nije sačuvana niti jedna druga slika venecijanskog porijekla, a tek nekoliko resi samostanske i župne zbirke.

Izostanak značajnijeg senzibiliteta za venecijansku slikarsku tradiciju, naslijedili su, kako se čini, malobrojni riječki kolekcionari 19. i 20. stoljeća, usprkos gorljivih nastojanja tijekom posljednje četvrtine prošlog stoljeća da se u nekim osrednjim baroknim slikama čak srednjoeuropskog porijekla, prepoznaju djela velikana mletačke renesanse. Ovdje izuzetak čine slike Giulia Carponia što se danas čuvaju u Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja Rijeka. Ne čudi, stoga, što nisu bila prepoznata dva vrijedna djela venecijanskih slikara: slika Girolama Forabosca (Venecija, 1605. – Padova, 1679.) i crtež Francesca Zugna (Venecija, 1708. – 1787.). Prvo se danas nalazi u zbirci Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka, a drugo u zbirci muzeja moderne i suvremene umjetnosti. Osim predloženih atribucija, u izlaganju će biti riječi i o značaju obaju slikara za venecijansku slikarsku tradiciju.

Relikvijar Barbare Frankopan, 1485., Zavjetna zbirka crkve Majke Božje Trsatske, Trsat

Projekt “FRANKOPANSKO NASLJEĐE” - želje i mogućnosti

Frankopani su jedna od najznačajnijih hrvatskih plemićkih obitelji koja potječe s otoka Krka. Iako su obilježili povijesni razvoj Hrvatske, a pogotovo Primorsko-goranske županije i ostavili brojne tragove svoje političke, kulturne i gospodarske djelatnosti, do sada njihova ostavština nije jedinstveno publicirana niti prezentirana. Projekt *Frankopansko nasljeđe*, iako zamišljen još 2012. godine, tek je u svečarskom ozračju obilježavanja 900. obljetnice Frankopana dobio početni impuls zahvaljujući kojemu su inicijalne ideje, istina u puno skromnijem obliku, ipak zaživjele s dugoročnim ciljem prikupljanja, dokumentiranja, informiranja, zaštite, prezentacije i revitalizacije pokretnog i nepokretnog dobra stvaranog tijekom više od pet stoljeća zaslugom obitelji Frankopan.

Nepoznati slikar, *Sveti Jakov Stariji*, sredina ili 3./4. 17. st., Pomorski i povijesni muzej
Hrvatskog primorja Rijeka

Dvije slike iz Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka nastale prema djelima Bernarda Strozziya

U Pomorskom i povijesnom muzeju Hrvatskog primorja Rijeka nalaze se dvije kopije slika eminentnog genoveškog slikara Bernarda Strozziya (Genova, 1581. – Venecija, 1644.). Slika je svetog Jakova Starijeg vjerojatno nastala neposrednim kopiranjem Strozziyeva rada koji se danas nalazi u milanskoj privatnoj zbirci, iako zasad ne treba isključiti ni mogućnost postojanja posredničkog grafičkog predloška ili pak crteža. U usporedbi s milanskim originalom, riječko je djelo osjetno skromnije. Njegov autor nije poznat, a sudeći prema stilskim karakteristikama rad je nastao sredinom ili u drugoj polovici 17. stoljeća.

Druga slika iz Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka prikazuje glavu bradatog starca te je možda riječ o jednom od apostola. Djelo je nastalo prema Strozziyevu radu koji se danas čuva u privatnoj zbirci u New Yorku i znatno je kvalitetnije od prikaza Svetog Jakova Starijeg. Stoga je moguće pretpostaviti da je rad naslikao neki od Strozzijevih suradnika ili sljedbenika. Kako je iznesena hipoteza da je Strozziyeva njujorška slika, u stvari, studija što je trebala biti integrirana u neko složenije i neidentificirano umjetnikovo djelo, pretpostaviti je da je i njezina riječka kopija nastala izravnim kopiranjem originala.

*Crkva svetog Roka i samostan benediktinki 1910.-1914. godine, Arhiv župnog ureda
Uznesenja Marijina u Rijeci*

Nepoznat inventar srušene crkve svetog Roka u Rijeci

Nakon velike kuge koja je 1599. poharala Rijeku, Gradsko je vijeće donijelo odluku da se sagradi zavjetna crkva u čast Bogorodici i svetom Roku, zaštitniku od kuge. Pretpostavlja se da je crkva sagrađena u prvom desetljeću 17. stoljeća, a nalazila se sjeveroistočno od Zborne crkve. Kada je 1660. odobreno osnivanje ženskog benediktinskog samostana u Rijeci, započela je njegova gradnja između Zborne crkve, crkve svetog Roka i gradskog bedema. Po završetku izgradnje samostana 1668. godine, crkva svetog Roka je predana benediktinkama. Poput mnogih drugih riječkih sakralnih građevina i crkva svetog Roka, zajedno sa samostanom, srušena je u prvoj polovici 20. stoljeća.

Iako su se crkva svetog Roka i samostan benediktinki nalazili tik uz Zbornu crkvu, o njima gotovo uopće nije pisano, a posve je nepoznat inventar ovih srušenih građevina. Zbog toga su arhivski zapisi, poput biskupskih vizitacija iz 17., 18. i 19. stoljeća, iznimno važan izvor podataka temeljem kojih se djelomično može rekonstruirati izgled i inventar crkve. Od velike su pomoći i rijetke stare fotografije vanjštine crkve svetog Roka, premda nije poznata niti jedna snimljena u njezinoj unutrašnjosti. U Državnom arhivu u Rijeci sačuvan je, međutim, nepoznati arhivski zapis, odnosno inventar crkve svetog Roka sastavljen 1818. U njemu se, uz izvješće o imovinskom stanju crkve i samostana, donosi opis unutrašnjosti crkve i popis liturgijskih predmeta. Cilj je izlaganja da se povezivanjem podataka iz biskupskih vizitacija i nepoznatog inventara iz 1818., dobije jasnija slika o izgledu te količini i vrijednosti predmeta iz srušene crkve svetog Roka u Rijeci.

Župna crkva svetog Jurja sa zvonikom, Brseč

Župna crkva svetog Jurja u Brseču: povijest gradnje i dogradnje

Brseč je tijekom srednjeg vijeka često mijenjao teritorijalnu pripadnost, odnosno svoje gospodare – od grofova Devinskih i Walsee, do Pazinske knežije. Tijekom stoljeća, grad se je razvio kao tipično srednjovjekovno primorsko naselje na uzvisini koja mu omogućava obranu od napada s mora, no osigurano i obrambenim zidinama koje su ga štitile s kopnene strane. Unutar samih zidina pretpostavlja se postojanje nekoliko starijih kaštela, na čijim ruševinama su nikle srednjovjekovne i novovjekovne građevine. U blizini jednog od njih podignuta je i župna crkva svetog Jurja u razdoblju između 12. i 13. stoljeća. Svojevrzne preinake crkva doživljava u 15. stoljeću kada je oslikava majstor Albert iz Konstanz i u 17. stoljeću kada su datirane nadogradnje. Iako je prvotno crkva bila jednobrodna, ona danas ima križni tlocrt zbog dogradnje bočnih kapela sredinom 17. stoljeća. U tlocrtu se ističe izduženo gotičko poligonalno svetište s križnim svodom. Uz crkvu se nalazi i zvonik jednostavnog renesansno-baroknog izgleda.

Sveti Luka slika Bogorodicu, 1765., župna crkva svetog Luke, Rukavac

Slika Svetog Luke iz župne crkve u Rukavcu

U župnoj crkvi svetog Luke u Rukavcu čuva se slika *Sveti Luka slika Bogorodicu*. Svetac sjedi na klupici odjeven u plavu tuniku i crveni plašt, a u rukama drži paletu i kistove. Bogorodičina se slika nalazi na desnoj strani kompozicije, a umjesto štafelaja pridržava je anđeo. U pozadini se vidi vol, simbol evanđelista, kerubinske glavičice ispred oblaka i fragmenti arhitekture. U desnom donjem kutu prikaza, uz slikarski alat, nalazi se otvorena knjiga s citatom iz Evanđelja po Luki (11:27) na latinskom: „*Blagoslovljena utroba koje te je nosila i prsa koja si sisao*.“ Uz sam rub platna nalazi se nečitak natpis i godina – 1765.

Ovo se ulje na platnu, temeljem stilskih odlika, može približiti srednjoeuropskoj slikarskoj tradiciji. U izlaganju će biti riječi o mogućim predlošcima kojima se je slikar poslužio za oblikovanje njegove kompozicije, o umjetničkom kontekstu u kojem je nastalo te o mogućem autoru.

Grčki kipar, *Faun s flautom iz Minturna*, 1. polovica 2. stoljeća nove ere, Arheološki muzej u Zagrebu, restaurirao Giacomo Paronuzzi

Giacomo Paronuzzi i restauratorski radovi na Trsatskoj gradini tijekom druge četvrtine 18. stoljeća

Neoklasični kipar Giacomo Paronuzzi (Aviano, 1801.- Trsat, 1839.) surađivao je s feldmaršalom Lavalom Nugentom pri restauraciji Trsatske gradine te antičkih skulptura koje je Laval Nugent (Killulagh, Irska, 1777. – Bosiljevo, 1862.) pronašao i dopremio iz Minturna u južnoj Italiji.

Paronuzzi je antičke skulpture restaurirao tako što im je dodao gipsane dijelove umjesto dijelova tijela koji su nedostajali. O njegovim intervencijama žučno se raspravljalo među članovima rimske akademske zajednice, jer se smatralo da su preinvazivne. Međutim, kipar Emil Wolff (Berlin, 1802. - Rim, 1879.) je podržao Paronuzzija i pohvalio njegov rad, što je doprinijelo odluci Lavala Nugenta da s njime surađuje na obnovi Trsatske gradine. Ondje Paronuzzi 1827. godine uređuje sjeveroistočnu kulu te je pretvara u arheološki muzej u koji namjerava smjestiti eksponate iz Minturna.

Prema dokumentima naslovljenim "Affari di Croazia" (Poslovi u Hrvatskoj) što se čuvaju u Državnom arhivu u Napulju, utvrđeno je da su radovi završili do kraja 1836. Iste godine, državni službenik Antonio Ranieri iz Napulja zahtjeva od Nugenta da prekine suradnju s Paronuzzijem, zbog prevelikih troškova za zahvate. Unatoč tome, njihova suradnja se je idućih godina nastavila, Paronuzzi čak biva smješten na Trsatskoj gradini, najvjerojatnije u njezinoj ulaznoj kuli.

Giacomo Paronuzzi preminuo je na Trsatu 1839. i a njegovo prezime je registrirano u knjizi preminulih kao "Paranuzzi".

Giovanni Borri, *Grobnica Jug-Branchetta*, 1896., Groblje Kozala, Rijeka

Prilozi opusu Giovannija Borrija na Groblju Kozala

Uz razne domaće i strane kipare koji su tijekom devetnaestoga stoljeća stvarali u Rijeci, valja razmotriti i nekolicinu kvalitetnih lokalnih majstora koji se javljaju krajem stoljeća, podrijetlom upravo iz grada. Velik dio njihova djelovanja činile su privatne narudžbe za riječke građane i obitelji, poput onih za različite nadgrobne spomenike na monumentalnome groblju Kozala. Među njima, kvalitetom se ističe Giovanni Borri (1859—1919). Na Kozali je vodio atelijer koji se specijalizirao upravo za projektiranje i izradu kamenih nadgrobnih spomenika. Stvarana na prijelazu stoljeća, Borrijeva djela odlikovana su pretežito historicističkim obilježjima, s ponegdje vidljivim uvođenjem secesijskih oblikovnih elemenata. Uz njegove poznate spomenike, poput mauzoleja za obitelji De Carina (1897.) i Cretich (1898.) te nadgrobnih spomenika za obitelji Pilepich (1906.) i Chiopris (1909.), arhivskim je istraživanjem pronađen i niz nacrti za njegove druge radove na Kozali. Pregledom poznatih i pronađenih nacrti te usporedbom s današnjim stanjem, nastoji se sistematizirati znanje o Borrijevu stvaralaštvu u Rijeci, s naglaskom na korpus nadgrobne skulpture na glavnome riječkome groblju.

